

УДК 343.13

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v6.2022.24>**К. Булдакова,**аспірант кафедри кримінального процесу
факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

ПОНЯТТЯ ЕФЕКТИВНОСТІ СУДОВОГО КОНТРОЛЮ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ

Вступ. Тенденції гуманізації і раціонального застосування кримінальних процесуальних норм на сучасному етапі впровадження міжнародних стандартів забезпечення прав неповнолітніх дозволяють прийти висновку, що поняття ефективності судового контролю у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх не може бути повністю розкритим без дослідження питання впровадження у кримінальний процес чіткої процедури процесуальної регламентації діяльності ювенального судді під час виконання ним його процесуальної функції.

Окрім цього, ефективна процедура здійснення судового контролю у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх залежить від належної регламентації кримінальних процесуальних норм, що регламентують вищезазначену діяльність, а також від існування реальних умов їх реалізації.

Постановка завдання. Аналіз досліджень за даним напрямом свідчить, що за даними Офісу Генерального прокурора щодо направлення до суду кримінальних проваджень стосовно неповнолітніх підозрюваних, кількісний показник таких проваджень є приблизно сталим: зокрема, у 2013 році – 8781, у 2014 році – 7467, у 2015 році – 7171, у 2016 році – 5320, у 2017 році – 5608, у 2018 році – 4750, у 2019 році – 4088, у січні – листопаді 2020 року – 3273 [1]. Однак,

«традиційне» кримінальне провадження, на жаль, не в змозі максимально задовольнити законні інтереси неповнолітніх осіб, оскільки існуюча система кримінальної юстиції не може запропонувати ефективних рішень проблеми поводження із неповнолітніми злочинцями, оскільки їх соціальні потреби відрізняються від потреб повнолітніх.

Результати дослідження. Щоб визначити напрями покращення ефективності судового контролю у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх, доцільно проаналізувати напрями (шляхи) підвищення ефективності правозастосування, які в науковій літературі неодноразово ставали предметом дослідження вчених у різних галузях права. Такі напрями у науковій юридичній літературі класифіковано на групи: 1) юридичні (представлені засобами нормування, гарантування, техніко-юридичними прийомами, методами і правилами) та неюридичні (організаційні) (спрямовані на створення і вдосконалення формальних структур та інститутів, що виступають організаційною основою застосування права, а також на забезпечення належного ступеня узгодженості таких структур та інститутів) [2]; 3) нормативно-правові (усунення прогалин у праві та юридичних колізій, систематизація нормативно-правових актів, загальне офіційне тлумачення норм права, нормативне закріплення ініціатив,

спрямованих на підвищення ефективності правозастосування, тощо), організаційні (пов'язані з продуктивними змінами в організації роботи правозастосовника, зокрема проведення реформ, поліпшення взаємодії відповідних державних органів, служб, посадових осіб, ефективний контроль за їх діяльністю, підготовка рекомендацій для ефективної організації праці, використання нових наукових досягнень, вдосконалення діловодства, юридичної техніки тощо), матеріально-технічні (поліпшення фінансування, технічного оснащення правозастосовної діяльності, забезпечення високого рівня оплати праці та соціального захисту правозастосовників тощо); просвітницькі (неофіційне тлумачення норм права, підвищення рівня закладів освіти. Стимулювання розвитку загальної ерудиції, спеціальних знань, умінь, навичок правозастосування тощо) [3].

Для цілей нашого дослідження ми використовуємо поділ на нормативно-правові (юридичні) й організаційні (не юридичні) групи, оскільки остання група напрямів поглинає усі інші (просвітницькі, матеріально-технічні та ін.). Саме тому і напрями покращення ефективності судового контролю у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх пропонуємо ділити так само.

До нормативно-правової групи напрямів покращення ефективності судового контролю у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх пропонуємо віднести: 1) запровадження системи спеціалізованого досудового та судового провадження у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх; 2) нормативно-правову регламентацію закріплення кращих практик системи ювенальної юстиції в КПК, таких як медіація, запровадження «залів судових засідань, дружніх до дитини» тощо.

Розглянемо їх більш детально.

Втіленням принципу спеціалізації є створення в Україні системи спе-

ціалізованого досудового та судового провадження у кримінальних провадженнях, що включає спеціалізовані судові та слідчі органи, що функціонують в тісному зв'язку з органами і підрозділами, які здійснюють захист прав неповнолітніх, їх соціально-психологічний супровід та профілактику правопорушень.

Необхідність застосування міжнародних правових стандартів щодо судового контролю у кримінальних провадженнях відносно неповнолітніх ми пов'язуємо з необхідністю наявності у судді, який здійснює судовий контроль: 1) системних знань щодо теоретичних основ прав людини, основних доктрин і принципів, змістовних та інституціональних аспектів прав; 2) вміння аналізувати положення «переконливого прецеденту» (persuasive precedent) та використовувати механізми захисту людини; 3) високих моральних якостей на підставі уявлення про права людини як загальносвітової цінності.

Необхідно законодавчо визначити, що абсолютно всі кримінальні провадження за участі неповнолітніх розслідують спеціальні слідчі та розглядають лише судді, які пройшли додаткову професійну підготовку. Значення положення про спеціалізацію органів і посадових осіб, які здійснюють судочинство у справах за участю неповнолітніх, визначається тим, що його, на нашу думку, слід розглядати як невід'ємну частину таких фундаментальних міжнародних стандартів, як стандарт права на доступ до правосуддя і права на справедливий судовий розгляд.

Питання процедури обрання та визначення ювенального судді для здійснення ним своїх повноважень у КПК України не є врегульованим, що, на нашу думку, нівелює можливість здійснення ефективної діяльності в площині судового контролю. Не можна не звернути увагу на те, що в частинах 3-7 ст. 21 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»

зазначено, що у місцевих загальних судах та апеляційних судах діє спеціалізація суддів із здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх [4].

Проте законодавець, виокремлюючи статус і повноваження учасників кримінального провадження (слідчий, прокурор, захисник, потерпілий, експерт та інші), не регламентував у КПК України процесуальний статус ювенального судді. На сьогоднішній день у КПК України є лише визначення «суддя, уповноважений згідно із Законом України «Про судоустрій і статус суддів» на здійснення кримінального провадження стосовно неповнолітніх» (ч. 14 ст. 21 КПК).

Розвиваючи наукову думку В.М. Тертишника про існування наукової проблеми, зміст якої полягає у недостатній розробленості у теорії кримінального процесу питань щодо збалансування процесуальною формою кримінального судочинства засобів забезпечення встановлення істини та гарантій захисту прав і свобод людини [5], слід зауважити, що відсутність чіткої процесуальної регламентації в КПК України процедури обрання та визначення ювенального судді для здійснення ними своїх повноважень, вважаємо за можливе врегулювати цю законодавчу прогалину шляхом внесення змін до ч. 14 ст. 31 КПК України, а саме доповнити її окремою частиною, яка б передбачала дію спеціалізації суддів із здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх, а також регламентувати, що судді (суддя), уповноважені здійснювати кримінальне провадження щодо неповнолітніх (ювенальні судді), обираються з числа суддів відповідного суду зборами суддів цього суду за пропозицією голови суду або за пропозицією будь-якого судді цього суду, якщо пропозиція голови суду не була підтримана, на строк не більше трьох років і можуть бути переобрані повторно; кількість суддів, уповноважених здійснювати кримінальне про-

вадження щодо неповнолітніх, визначається окремо для кожного суду зборами суддів цього суду; суддею, уповноваженим здійснювати кримінальне провадження щодо неповнолітніх, може бути обрано суддю зі стажем роботи суддею не менше десяти років, досвідом здійснення кримінального провадження в суді і високими морально-діловими та професійними якостями, а також, який пройшов спеціальну підготовку в Національній школі суддів; у разі відсутності в суді суддів з необхідним стажем роботи суддя, уповноважений здійснювати кримінальне провадження щодо неповнолітніх, обирається з числа суддів, які мають найбільший стаж роботи на посаді судді; судді, уповноважені здійснювати кримінальне провадження щодо неповнолітніх, на час їх розгляду звільняються від виконання обов'язків судді відповідної інстанції. Тим самим у КПК України буде законодавчо врегульована процедура обрання та визначення ювенальних суддів для здійснення ними своїх повноважень.

На необхідність застосування медіації у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх в Україні звертав увагу Верховний Суд України у Постановках Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх» від 16.04.2004 р. № 5 [6], «Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру» від 15.05.2006 р. № 2 [7] прямо рекомендовано судам залучати для проведення процедур примирення (медіації) відповідні громадські організації та осіб, які займаються примиренням потерпілих із неповнолітніми.

Наразі, Україні реалізуються два пілотних проекти, які засвідчили позитивні результати у цьому напрямку: «Програма відновлення неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні злочину», який передбачає пілотне впровадження механізмів

застосування відновного правосуддя в 6 містах України (Одеса, Миколаїв, Харків, Івано-Франківськ, Львів, Северодонецьк) [8]. В межах даного проекту розроблено механізм впровадження відновного правосуддя у кримінальному провадженні в суді першої інстанції [9] та «Впровадження відновного правосуддя в Україні», який впроваджується Міністерством юстиції України, Офісом Генерального прокурора України на базі системи надання безоплатної правової допомоги за підтримки Представництва Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні [10]. Даний проєкт запроваджено з 5.02.2019 р. – у 6 регіонах України, а з 28.04.2020 р. – проєкт поширено на всю територію України. Пілотний проєкт ґрунтується на відновних підходах у кримінальних провадженнях про кримінальні проступки та нетяжкі злочини, вчинені неповнолітніми, і включає в себе скоординовану організацію ефективної комунікації між такими неповнолітніми і потерпілими від вчинених ними кримінальних правопорушень з метою забезпечення відшкодування заподіяної шкоди, максимально раннього виведення неповнолітніх правопорушників із кримінального процесу з обов'язковим ужиттям узгоджених заходів для їх ресоціалізації та запобігання повторним кримінальним правопорушенням.

Застосування медіації як альтернативного методу вирішення кримінально-правового конфлікту між неповнолітнім правопорушником та потерпілим є проявом відновного правосуддя, тобто, правосуддя, дружнього до дитини.

В зв'язку з чим ми пропонуємо процесуальний порядок здійснення медіації під час кримінального провадження регламентувати шляхом внесення системних змін до КПК України, зокрема щодо інформування неповнолітнього, його законного представника та потерпілого, його законного представника про можливість ре-

лізації Програми шляхом залучення регіональним центром з надання безоплатної вторинної правової допомоги посередника та укладення угоди про застосування Програми відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення.

Також до процедури відновного примирення (медіації) за згодою сторін можуть залучатися соціальні працівники, психологи, представники закладів освіти та інші особи, якщо це сприятиме максимальному забезпеченню прав, свобод і законних інтересів дитини.

Домовленості, досягнуті сторонами за результатами участі у процедурі відновного примирення (медіації), викладаються у письмовій (медіаційній) угоді, яка є обов'язковою для виконання сторонами у визначені ними строки та спосіб, а виконання неповнолітнім угоди за результатами процедури відновного примирення (медіації) залежно від ступеню її виконання та обставин кримінального провадження є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності та закриття кримінального провадження, або звільнення від покарання, або звільнення від відбування покарання, або врахування як обставини, що пом'якшує покарання.

Наступним напрямом, який необхідно дослідити є запровадження «залів судових засідань, дружніх до дитини».

Керівні принципи ООН з питань правосуддя у справах, пов'язаних із участю дітей-жертв та свідків злочинів проголошують право дітей на: застосування процедур, що є дружніми до дітей, у тому числі шляхом забезпечення наявності кімнат для проведення опитувань, призначених спеціально для дітей, створення в тій же місцевості міждисциплінарних служб для дітей-жертв, пристосування судових приміщень до інтересів дітей-свідків, встановлення перерв у процесі дачі дитиною показань,

встановлення строків слухань у такий час дня, який відповідає віку та ступеню зрілості дитини, а також створення належної системи повідомлень, що забезпечує виклик дитини в суд тільки у разі необхідності, і прийняття інших заходів, що полегшують процес дачі дитиною показань [11].

Основна мета та підстави для створення і функціонування «зали судових засідань, дружніх до дитини» полягає у соціальному та правовому захисті дітей, з можливістю спостереження та живого аналізу конкретного кримінального провадження. Доповнення КПК України нормою, яка дозволить регламентувати запровадження «зали судових засідань, дружніх до дитини» та проведення розгляду кримінальних проваджень щодо неповнолітніх виключно в таких залах судового засідання дозволить врахування особливостей психологічного розвитку неповнолітніх, нестійкості їх поведінки, а також сприятиме уникненню каральної парадигми правосуддя, яке зосереджувалося в основному на покаранні правопорушників.

Підвищення ефективності судового контролю у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх можливе не лише через удосконалення нормативно-правової бази, а й через відповідні зміни в суспільстві.

До організаційних (не юридичних) напрямів покращення ефективності судового контролю у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх насамперед повинні бути віднесені заходи щодо постійного підвищення рівня обізнаності суддів в цілому та ювенальних суддів зокрема зі напрямками розвитку міжнародних стандартів щодо здійснення кримінальних проваджень щодо неповнолітніх, оскільки що дозволить їх успішніше застосування. Така обізнаність може відбуватися завдяки навчанню суддів у межах підвищення кваліфікації або під час проведення практично спрямованих семінарів і тренінгів,

підготовки відповідних посібників та рекомендацій щодо застосування відновного правосуддя та особливостей розгляду кримінальних проваджень щодо неповнолітніх тощо.

Висновки. Необхідність впровадження єдиного процесуального порядку застосування відновного правосуддя у кримінальному провадженні пов'язана з тим, що на сьогоднішній день в Україні немає спеціального законодавства, щодо впровадження медіації в кримінальному процесі в цілому та у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх, зокрема, що суттєво впливає на відсутність належного рівня ефективності здійснення судового контролю у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх.

В свою чергу, підвищенню ефективності судового контролю у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх сприятиме розроблення методичних посібників, орієнтованих на окремі категорії ювенальних суддів (суду першої інстанції, апеляційних судів, ВС тощо), що дозволить сформувати базу правових позицій, сферою застосування національними судами, за категоріями справ, де ці позиції можуть бути релевантними, а також з прикладами їх застосування Верховним Судом та/або іншими судами.

Статтю присвячено дослідженню питання ефективності судового контролю у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх, яка відповідає основним принципам здійснення кримінального провадження за участі неповнолітнього.

Обґрунтовано, що на сьогодні у законодавстві України відсутні уніфіковані нормативно-правові акти, які регулюють це питання, а за загальним правилом кримінальні провадження щодо неповнолітніх в Україні врегульовані тими ж правилами та базуються на тих самих принципах, що й про-

вадження, які здійснюються щодо дорослих. Однак у певних випадках деякі процедури та правила адаптуються до потреб неповнолітніх. Прикладами такої адаптації є положення КПК щодо обов'язкової участі захисника у провадженні щодо неповнолітнього обвинуваченого; обов'язок суду дослідити та врахувати умови життя та виховання неповнолітнього під час обрання покарання; право суду за певних умов застосувати примусові заходи виховного характеру замість покарання тощо.

В статті акцентовано увагу на необхідність законодавчого врегулювання щодо участі в кримінальних провадженнях за участі неповнолітніх суддів, які пройшли додаткову професійну підготовку, оскільки значення положення про спеціалізацію органів і посадових осіб, які здійснюють судочинство у справах за участю неповнолітніх, визначається тим, що такі підвищені вимоги до суддів слід відносити до міжнародних стандартів, як стандарт права на доступ до правосуддя і права на справедливий судовий розгляд, які є фундаментальними.

В статті оглянуто проблематику процедури обрання та визначення ювенального судді для здійснення ним своїх повноважень у КПК України, яка не є врегульованою достатньо на законодавчому рівні, зокрема щодо відсутності регламентації у КПК України процесуального статусу ювенального судді.

Обґрунтовано, що така відсутність достатньої законодавчої регламентації нівелює можливість здійснення ефективної діяльності в площині судового контролю та зазначено про напрями удосконалення КПК України шляхом введення окремих положень, які регулюватимуть визначення спеціалізації суддів, уповноважених на

розгляд кримінальних проваджень щодо неповнолітніх.

Доведено, що відсутність в Україні спеціального законодавства, щодо впровадження медіації в кримінальному процесі в цілому та у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх, зокрема, що суттєво впливає на відсутність належного рівня ефективності здійснення судового контролю у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх.

Ключові слова: кримінальне провадження, неповнолітній, судовий контроль, ювенальна юстиція, ЄСПЛ.

Buldakova K. Concept of effectiveness of judicial control in criminal proceedings against minors

The article is devoted to the study of the effectiveness of judicial control in criminal proceedings against minors, which meets the basic principles of criminal proceedings with the participation of a minor.

It is substantiated that today there are no unified legal acts in the legislation of Ukraine governing this issue, and as a general rule, criminal proceedings against minors in Ukraine are regulated by the same rules and are based on the same principles as proceedings that are carried out against adults.

However, in some cases, some procedures and rules adapt to the needs of minors. Examples of such adaptation are the provisions of the CCP on the mandatory participation of a defense counsel in proceedings against a juvenile accused; the obligation of the court to investigate and take into account the living conditions and upbringing of a minor during the election of punishment; The right of the court under certain conditions to apply coercive measures of educational nature instead of punishment, etc.

The article examines the problem of the procedure of election and definition of a juvenile judge to exercise his powers in the CPC of Ukraine, which is not settled sufficiently at the legislative level, in particular in the absence of regulation in the CPC of Ukraine the procedural status of a juvenile judge.

It is substantiated that such a lack of sufficient legislative regulation offsets the possibility of effective activity in the field of judicial control and indicates the directions of improvement of the CPC of Ukraine by introducing certain provisions that will regulate the definition of specialization of judges authorized for consideration of criminal proceedings against minors.

It is proved that the lack of special legislation in Ukraine on the introduction of mediation in criminal proceedings as a whole and in criminal proceedings against minors, in particular, that the lack of effectiveness of judicial control in criminal proceedings against minors is not significantly influenced.

Key words: criminal proceedings, minors, judicial control, juvenile justice, ECtHR.

Література

1. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за 2015, 2016, 2017, 2018, 2019 р.р., січень-листопад 2020 р. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/1stat>

2. В. Бондаренко. Умови ефективності застосування адміністративно-правових норм. Lviv Polytechnic National University Institutional Repository. URL: http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/37391/1/6_32-37.pdf (дата звернення - 01.10.2022)

3. Павлишин О. В. Оптимізація правозастосовчої діяльності: теоретико-правові та логіко-філософські засади: [навч. посібник]. К. : Київський нац. ун-т внутрішніх справ. 2008. 123 с.

4. Про судоустрій і статус суддів : Закон України № 1402-VIII. Відомості Верховної Ради. 2016. № 31. ст. 545. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19> (дата звернення - 01.10.2022)

5. Верховенство права та забезпечення встановлення істини в кримінальному процесі України [Текст] : монографія / В. М. Тертишник ; Дніпропетровський держ. ун-т внутрішніх справ. Д. : Ліра ЛТД, 2009. 404 с. Бібліогр. : с. 366–403.

6. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх» від 16.04.2004 р. № 5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va005700-04#Text>

7. Постанова Пленуму Верховного Суду України Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру» від 15.05.2006 р. № 2 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-06#top>

8. Проект «Впровадження відновного правосуддя в Україні». URL: <http://ipcrg.org.ua/upload/korotkiy-opis-projektu-vprovadgennya-vp.pdf>

9. Механізм впровадження відновного правосуддя у кримінальному провадженні в суді першої інстанції, розроблений групою експертів у сфері кримінальної юстиції в рамках проекту «Впровадження відновного правосуддя в Україні». URL: https://cz.hr.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/sud2035/Untitled.pdf

10. Про реалізацію пілотного проекту «Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення»: Наказ Міністерства юстиції України, Генеральної прокуратури України від 21.01.2019 № 172/5/10. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0087-19#Text>

11. Алгоритм дій працівників Національної поліції з суб'єктами, які здійснюють заходи щодо захисту дітей, постраждалих від насильства: методичні рекомендації. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2020. 136 с.

